

A bankszabályozás viselkedés-gazdaságtani megközelítése

Kozma Norbert¹ – Pataki László² – Vajna Istvánné Tangl Anita³

ABSZTRAKT A hagyományos közgazdasági modellek feltételezik, hogy a fogyasztók racionálisak, a döntéseik során jól mérik fel a preferenciáikat, képességeiket és lehetőségeiket. Különösen igaznak vélhetjük a racionális magatartást a pénzügyi döntések meghozatala során: egy banki ügyfél a hitelfelvételét – elviekben - hosszú távú, a napi szintű döntéseihez képest kockázatos, jövőbeni jövedelmi helyzetére is hatással bíró döntésnek ítéli meg, melyhez elengedhetetlen a józan ítélőképesség és a nagyfokú felkészültség. Egy olyan ideális világban, ahol a fogyasztók kellő tudatossággal, az összes információ birtokában hozzák meg a pénzügyi döntéseiket, a prudenciális pénzintézeti működés feltételei automatikusan teljesülnek: nincs szükség kockázatkezelési szabályozásra, minimális tőkekövetelmény-meghatározására, nem lennének hosszú távú egyensúlytalanságok a pénzügyi piacokon. A viselkedési közgazdaságtani vizsgálatok viszont bizonyították, hogy a pénzügyi döntéseket túlzott optimizmus jellemzi. A hitelfelvevők rövidlátása, az önkontroll hiánya, valamint a jövőbeli jövedelmi helyzet optimista becslése segít megérteni, hogy miért van szükség a hitelintézeti szabályozásra. Jelen tanulmány azt hivatott bemutatni, hogy a viselkedés-gazdaságtani megközelítés hogyan támasztja alá a pénzügyi döntések során tapasztalt anomáliákat, amelyek egyértelmű következménye a bankszabályozás szükségessége.

KULCSSZAVAK: viselkedési közgazdaságtan, bankszabályozás, pénzügyi döntések

JEL-KÓDOK: G21, G40

¹ Kozma Norbert PhD hallgató, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, norbert.kozma@gmail.com

² Pataki László egyetemi docens, Soproni Egyetem Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar

³ Vajna Istvánné Tangl Anita egyetemi docens, Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar

Bevezetés

A viselkedési közgazdaságtan napjainkban a közgazdaságtan sokat kutatott területe. Ez a tudományterület a klasszikus közgazdaságtan racionális fogyasztó modelljét egészíti ki az emberi természet sajátosságaival, pszichológiai megközelítést alkalmazva. A viselkedési közgazdaságtan által kutatott területek az ember, mint gazdasági szereplő korlátozott racionalitásán alapulnak: a klasszikus közgazdaságtan eszközeivel elemzi a gazdasági jelenségeket, a pszichológia eredményeit felhasználva (Rabin, 1998). Míg a mikroökonómiai megközelítés elméleti síkon, a magatartástudományi kutatások empirikus síkon zajlanak, így a viselkedési közgazdaságtan különösen érdekes módszerrel írja le a gazdasági összefüggéseket.

A viselkedési közgazdaságtan egyik részterülete a viselkedési pénzügyek területe, amely a pénzügyi döntések elemzésekor különböző szociális és pszichológiai – kognitív és emocionális – tényezőket is számba vesz, modellez. Ezen tényezők közvetlen hatással vannak a pénzügyi piacok gazdasági változóira: az eszközárakra, hozamokra, erőforrás-allokációra és a társadalmi jólétre is (List, 2004).

A pénzügyi piacok területén sokat elemzett témakör a megbízó-ügynök jelenség, azaz hogyan viszonyul egymáshoz a fogyasztó és az eladó. A fogyasztó, aki az egyéni hasznosságának maximalizálására törekszik, illetve az eladó, aki a profitjának maximalizálását tűzi ki célul. Ha a viselkedési közgazdaságtani megközelítést is figyelembe vesszük a gazdasági elemzéseink során, akkor a fogyasztó korlátozott racionalitással próbálja meg a hasznosságát számba venni, az eladó pedig ezt kihasználva próbálja meg a nyereségét növelni. Ez oda vezethet, hogy az egyéni és a társadalmi optimum elválik a gazdasági döntésekben, externális hatásokat okozva: az egyéni optimalizálás társadalmi veszteségeket okozhat. Emiatt szükséges az externáliák internalizálása azaz, hogy a kormányzat szabályozókat vezet be a pénzügyi piacokon, melynek megpróbálják kiegyenlíteni az esetleges egyensúlytalanságokat.

Jelen tanulmány a viselkedési pénzügyek egyik részterületét elemzi, a bankpiacon vizsgálja meg azt, hogy hogyan mutatkozik meg a korlátozott racionalitás a fogyasztó részéről, s ezt hogyan próbálja meg a szabályozó hatóság korlátozni annak érdekében, hogy minimalizálja az externális hatásokat. Mivel a szakirodalomban széleskörűen feldolgozott az a téma, hogy a fogyasztók és az eladók hogyan viselkednek a pénzügyi piacokon, ez a tanulmány arra tesz kísérletet, hogy a szabályozó hatóság szemszögéből vizsgálva mutassa be a pénzügyi piacokon található, korlátozott racionalitást alátámasztó gazdasági

döntéseket. Egyben az is célja, hogy ebből egyértelműen levezesse a bankszabályozás szükségességét is.

Irodalmi áttekintés

A klasszikus elmélet a pénzügyi piacokon

A hagyományos közgazdaságtan fő feltevései közé tartozik a racionális fogyasztó és az önszabályozó piac elmélete. A racionális fogyasztó fogalma ugyan nehezen definiálható, de a gyakorlatban – Koltay és Vincze (2009) megközelítése szerint – három részfeltevésre bontható:

1. A gazdasági döntéseket meghozó fogyasztó konzisztens, azaz ellentmondásmentes és hiánytalan preferenciákkal rendelkezik, amelyek adottságok.
2. Döntési lehetőségeit mindig helyesen látja, a külső világ megítélésében csak az informáltsága jelenthet akadályt.
3. Mindig a számára legkedvezőbb döntést választja a fizikai és információs korlátok adta lehetőségek mellett.

E hagyományos közgazdaságtan elmélete alapján a fogyasztó önérdékkövető és meg is van a képessége ahhoz, hogy az egyes alternatívákat értékelje és sorba rendezze, ha az ehhez szükséges információ rendelkezésre áll.

A fogyasztói döntések helyszíne a piac, amelyhez kapcsolódóan a klasszikus közgazdaságtan szintén feltételezéseket társít:

1. A piacot egy „láthatatlan kéz” irányítja, azaz nincs szükség semmilyen szabályozó elemre ahhoz, hogy kialakuljon a piaci egyensúly.
2. A piac automatikusan az egyensúly felé tart: a keresletet és a kínálatot az eladók és a fogyasztók racionális magatartása tereli az optimum irányába, amely a piacokon meghozott döntések során automatikusan kialakul.
3. A piac öntisztító és önjavító. Azok a piaci szereplők, amelyek nem képesek megfelelni a piaci verseny szabályainak, automatikusan kizáródnak onnan, illetve a piaci verseny a kiküszöböli az esetlegesen kialakuló anomáliákat, hiányosságokat.

Ha klasszikus elméletet konkretizáljuk a pénzpiacok területére, specializálni kell a fenti feltételezéseket. A pénzügyi piacon a fogyasztók azok a személyek

vagy szervezetek, akik keresletet támasztanak a pénzügyi termékek iránt: magukban foglalják hitelfelvevőket, a bankok által kínált termékekben megtakarítókat, az intézményi befektetők csoportját és mindazokat, akik igénybe veszik a pénzügyi intézetek tranzakciós szolgáltatásait. Ha feltételezzük a klasszikus közgazdaságtan feltevéseit, akkor jellemző rájuk, hogy

1. A fogyasztók átlátják a banki ajánlatokat, rangsorolni is képesek őket. El tudják dönteni, hogy melyik pénzügyi termék milyen igényt elégít ki és meg tudják találni a számukra legoptimálisabb változatot.
2. A fogyasztók képesek felmérni a jövőbeni jövedelmi helyzetüket a pénzügyi döntések meghozatala során: azaz nem becslik sem alul, sem túl a jövőbeni bevételeiket (ez kiemelten fontos kérdés a hitelfelvétel esetén).
3. A fogyasztók nem vállalnak olyan kockázatot, amely meghaladja a kockázatviselő képességüket. Ez magában foglalja azt, hogy képesek felmérni a kockázatot és meg tudják ítélni, hogy azt képesek-e viselni vagy nem.

A pénzügyi piacon az eladókat a pénzügyi intézetek testesítik meg, hiszen ők kínálják a termékeiket a fogyasztók számára. A hagyományos közgazdaságtan feltevéseit alkalmazva a bankokra, akkor kimondhatjuk, hogy

1. A bankok teljes mértékben fel tudják mérni a fogyasztók igényeit és csak olyan terméket adnak el számukra, ami azt tökéletesen kielégíti, ezzel együtt felmérve és kezelve az ügyfelek kockázatait is.
2. A bankok nem vállalnak túlzott üzleti kockázatot, azaz tartózkodnak az olyan piaci tranzakcióktól, amelyek kockázata meghaladja a kockázatviselő képességüket, illetve nem fedezi azt a bank tőkéje.
3. A bankok hosszú távú profitmaximalizálásra törekszenek, s nem hoznak a jelenben olyan pénzügyi döntéseket, amely veszélyezteti a hosszú távú jövedelmezőséget.

Ha pedig a pénzpiacot, mint a kereslet és kínálat találkozási helyét és módját vizsgáljuk, a klasszikus elméletet alapul véve feltételezhető, hogy

1. A pénzpiac önszabályozó, nincs szükség szabályozó hatóságra, a kereslet és kínálat törvényei biztosítják a megfelelő háttérrel a biztonságos működéshez.
2. A pénzpiac öntisztító fogyasztói és eladói oldalon is: azok a fogyasztók, akik nem felelnek meg a racionalitás követelményének, nem jutnak hozzá a termékekhez, illetve azok a pénzügyi intézetek, akik nem versenyképesek, kizáródnak a piacról.

3. A pénzpiac hosszú távon egyensúlyba kerül, vagyis nem kell tartani attól, hogy túlkereslet vagy túlkínálat torzítsa a pénzügyi tranzakciókat hosszú távon.

Ha empirikus úton megvizsgáljuk a pénzügyi piacok működését, mást tapasztalunk. Több előbbieken megfogalmazott feltételezést nem tudunk belátni a mindennapi működést során, amely ciklikus működést okoz.

Pénzügyi piacok működése a gyakorlatban

Amennyiben empirikus elemzés alá vonjuk a pénzügyi piacokat, több olyan dolgot tapasztalunk, amely nem felel meg a klasszikus közgazdaságtan feltevéseinek. A piac önszabályozó volta helyett, hazai és nemzetközi szabályozó hatóságokat hozott létre az állam. A kiegyensúlyozott kockázatvállalás helyett, állam által szanált és megmentett bankok és bankcsoportok léteznek. A tudatos fogyasztók helyett adósságcspadába került hitelfelvevőket és őket kezelő banki és állami szervezeteket látunk, amelyek azt mutatják, hogy a pénzügyi piacok nem úgy működnek, ahogyan „a nagy könyvben le van írva”.

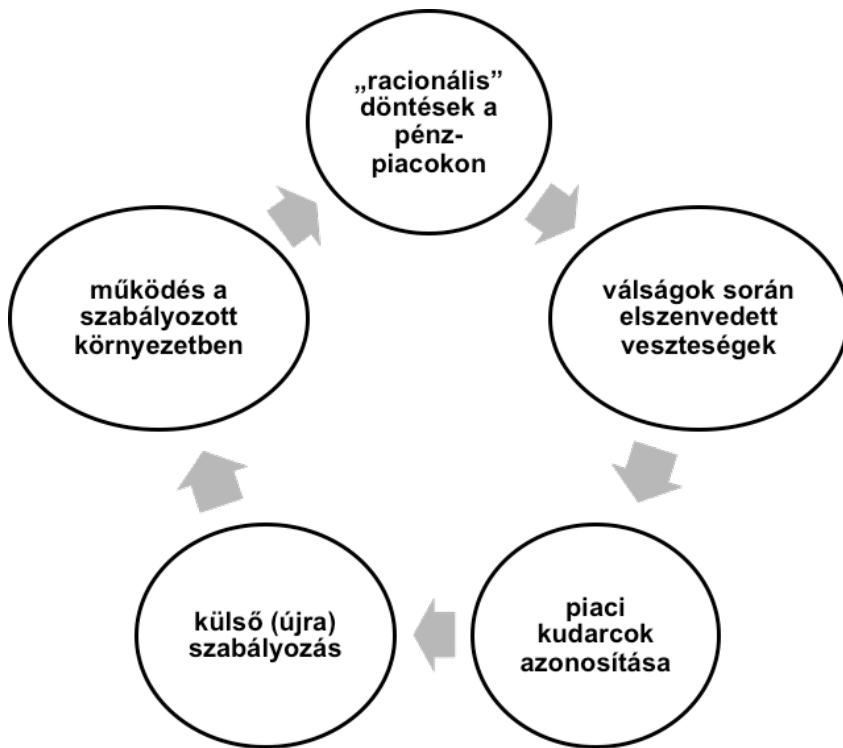
A klasszikus elmélet és a gyakorlat egymástól való eltávolodása azért érdekes, mert a pénzügyi piacok szereplői racionális beállítottságúnak tartják magukat. Egy banki ügyfél a hitelfelvételét – elviekben – hosszú távú, a napi szintű döntéseihez képest kockázatos, jövőbeni jövedelmi helyzetére is hatással bíró döntésnek ítéli meg, melyhez elengedhetetlen a józan ítélőképesség és a nagyfokú felkészültség. A bankok pedig tradicionális múltú pénzügyi intézmények, melyek folyamatai jól szabályozottak, elkülönült funkciókként üzemelő, magas szaktudással rendelkező szervezeti egységekkel működnek.

A gazdaság ciklikussága miatt azonban időről időre válságok keletkeznek, melyek a reálgazdasági folyamatokról terjednek a pénzpiaci folyamatokra, vagy fordítva. Ezen válságok során a pénzintézetek jelentős veszteségeket szenvedtek el a múltban, ami leginkább a nemfizető hitelállomány drasztikus növekedésén, illetve extrém működési kockázati események bekövetkezésén érhető tetten.

A válságok és az elszenvedett veszteségek felhívják a bankok és az ügyfelek figyelmét arra, hogy a piac nem működik tökéletesen. A piaci kudarcoknak pedig óriási ára van, melyet a társadalomnak kell megfizetnie. Annak érdekében, hogy a jövőben a hasonló veszteségek várható nagysága és bekövetkezési valószínűsége csökkenjen, a piac külső szabályozására van szükség: a meglévő szabályok újra gondolására, illetve új szabályok megalkotására. Ha megvizsgáljuk a pénzügyi piacok modern történetét, láthatjuk, hogy a betétbiztosítási

vagy az úgynevezett Bázeli kockázati szabályok is minden válság után pontosításra, újradefiniálásra kerültek.

Az újraszabályozott környezetben a pénzügyi piacok szereplő – a bankok és a fogyasztók is – nyugodtan és kiegyensúlyozottan működnek. Feltételezik, hogy az új szabályok bevezetésével növekszik a biztonság, kijavításra kerültek a racionalitáson esett csorbák. Ezzel szemben azt tapasztaljuk, hogy a ciklus újra kezdődik és így folytatódik tovább, ahogyan az alábbi ábrán is látható:

1. ábra: Pénzügyi piacok ciklikussága

Ezért felmerül a kérdés: valóban igaz az az alapfeltevés, hogy a piaci szereplők racionálisak? Vagy ezt kell újragondolni?

Viselkedési közgazdaságtani megközelítés a pénzügyi piacokon

A viselkedési közgazdaságtan nem kíván szembe helyezkedni a klasszikus közgazdaságtannal, inkább annak feltevéseit lazítja, módosítja, elsősorban a fogyasztói racionalitás tekintetében, megtartva a hagyományos közgazdaságtan fogalmait és eszköztárát (Sebestyén és társai, 2011).

A viselkedési gazdaságtan eredményei rámutatnak, hogy vannak bizonyos döntési helyzetek, amelyekkel szembesülve a fogyasztók jelentős része hajlamos a racionálistól eltérő döntéseket hozni. Bár ezek irracionálisnak tűnhetnek, nem véletlenszerűek, hanem szisztematikus torzítások: számos esetben kiszámítható, pszichológiai tényezőkkel magyarázhatók. A következőkben megvizsgálunk nyolc olyan viselkedés-gazdaságtani megközelítést, amely a pénzügyi piacokon is igazolható annak érdekében, hogy belássuk bizonyos esetekben a racionalitás erősen korlátozott és levezessük, hogy szükséges a korlátozott racionalitás miatti szabályozás. A vizsgált témák Camerer és szerzőtársai által publikált kutatási eredményeken alapulnak (Camerer és társai, 2004).

1. **Referenciapont-függőség:** A klasszikus elmélet szerint valaminek a megszerzése vagy elvesztése független a fogyasztó vagyoni helyzetétől, ami azt jelenti, hogy a fogyasztó egy bizonyos termékről való döntését nem befolyásolja az, hogy rendelkezik-e a termékkel vagy sem. Ugyanakkor pszichológiai kutatásokból kitűnik, hogy egy termék iránti hasznosságérzet függ a fogyasztó viszonyítási pontjától: sokkal fájdalmasabb egy jószág elvesztése, mint amekkora örömet okoz annak megszerzése.

A referenciapont-függőség jelensége megjelenik a pénzügyi piacokon is. Nehezen mondunk leg egy pénzügyi termékről még akkor is, ha az már nem optimális számunkra. Sok fogyasztó például akkor is megtartja a hitelkártyáját és fizeti a díjait, ha azt nem használja tranzakciókra.

2. **Veszteségelkerülés:** A hagyományos közgazdaságtan szerint ugyanolyan nagyságú nyereség és veszteség között – az előjelen kívül – nincs különbség, és – a jelenérték szabályait figyelembe véve – beárazható az időtényező is a döntésekbe. A viselkedési közgazdaságtan viszont rámutatott, hogy a fogyasztók a realizált negatív kimenetelre érzékenyebben reagálnak, mint arra a veszteségre, amely a tétlenségéből származik. Ennek az a következménye, hogy a veszteség elkerülése miatt a fogyasztó

hajlamos bizonyos döntéseit halogatni még akkor is, ha tudatában van annak, hogy az veszteséggel jár.

A veszteségelkerülés jelensége a pénzügyi piacokon is tetten érhető: nyitott pénzügyi pozíciók (jellemzően tőzsdei ügyletek) lezárásának halogatása jellemezheti a fogyasztót akkor, ha annak lezárása azonnal is veszteséget jelentene.

3. Alternatív megfogalmazások: A klasszikus közgazdaságtan szerint a meghozott döntések függetlenek a döntési alternatívák ismertetésétől, hiszen a fogyasztó képes mérlegelni azt, hogy melyik alternatíva milyen hasznosságot képvisel számára, és az alapján dönt. A viselkedési közgazdaságtan szerint a döntési alternatívák megfogalmazása jelentősen befolyásolja a végső döntést: irreleváns információk beépítése, illetve a korlátozott információ-feldolgozási képesség mind-mind növeli a bizonytalanságot.

A pénzügyi piacokon is megfigyelhető, hogy az „ingyenesnek feltüntetett” ajánlatok akkor is felkeltik a fogyasztók érdeklődését, ha a pénzügyi termék teljes futamideje alatt összességében nagyobb költséget eredményeznek. Ennek tipikus példája a halasztott tőketörlesztésű hitelkonstrukciók, amelyek összességében nagyobb kamatterhet jelentenek.

4. A bizonytalan kimenetek helytelen értelmezése: A klasszikus közgazdaságtan szerint a fogyasztó bizonytalan kimenetek is képes helyesen értelmezni, mivel a várható hasznosságot vagy kifizetést képes korrigálni a bekövetkezési valószínűségével. Viselkedés-gazdaságtani kutatások viszont megállapították, hogy a szélsőséges kimenetek esetén a fogyasztók a várható értéket hibásan állapítják meg, melynek jellemző megnyilvánulása a szerencsejátékok iránti fogyasztói keresletet (Samuelson – Zeckhauser, 1998).

A bizonytalan kimentek helytelen értelmezése a pénzügyi piacokon is megtalálható: a kis valószínűséggel bekövetkező pénzügyi kockázatokot a fogyasztók hajlamosak lehetetlen eseményként értelmezni, mellyel eltorzítják a józan ítélőképességüket egy hitelfelvétel esetén.

5. Időinkonzisztencia: A hagyományos közgazdaságtan pénzügyi megközelítése jól kezeli a különböző időszakokat a modelljeiben: a diszkontálás módszerével összehasonlíthatóvá válnak a különböző időszakok bevételei vagy kiadásai, ami azt eredményezi, hogy a racionális fogyasztó

képes a legnagyobb hasznosságú döntést meghozni. A viselkedési közgazdaságtan megállapította, hogy a fogyasztók az időben későbbi alternatívát kevesebbre értékelik, mint az időben korábbi vagy azonnali (Bölcsei, 2009; Lippai, 2009).

Az időinkonzisztencia megfigyelhető a pénzügyi piacokon is: a fogyasztók hajlandóak hitelt felvenni egy jószág azonnali megszerzéséért, még akkor is, ha ezzel jelentősen megnövekszik az általuk vásárolt jószág „ellenértéke”.

6. Önkontroll hiánya: Az önkontroll hiánya szorosan kapcsolódik az időinkonzisztencia témaköréhez. A hagyományos közgazdaságtanban a fogyasztókat a szükségleteik motiválják egy jószág megszerzésére, illetve a racionális fogyasztó nem telhetetlen. A viselkedési közgazdaságtan megfigyelte az önkontroll hiányát egyes gazdasági döntésekben, amely viselkedési anomáliákhoz, irracionális döntésekhez vezethet.

A pénzügyi döntésekben különösen a hitelfelvételi döntésekben mutatkozik meg az önkontroll hiánya. Egyes fogyasztók a megélhetésüket veszélyeztető magas törlesztő-részletet is hajlandóak bevállalni egy jószág azonnali megszerzése érdekében.

7. Túlzott optimizmus: A hagyományos közgazdasági modellek szerint a fogyasztók mindig racionálisan mérik fel a saját preferenciáikat, a képességeiket és a lehetőségeiket is. A valóságban azonban a fogyasztók számos esetben túlzottan optimisták a saját viselkedésük, képességeik vagy jövedelmi helyzetük megítélésében.

A túlzott optimizmus jelensége ismét a hitelpiacon a legmarkánsabb: a hiteltörlesztés során a fogyasztók inkább a jövedelmi helyzetük javulásával vagy a jövőbeli pénzügyi tudatosságuk növekedésével számolnak, mint az ellenkezőjével, holott ezt is befolyásolhatják negatív körülmények.

8. Szociális preferenciák: A klasszikus elmélet szerint a fogyasztó önérdékkövető, csak a saját hasznosságának maximalizálására törekszik. A viselkedési gazdaságtan megközelítése szerint ezt nem lehet szigorúan állítani, hiszen az egyének sokszor a döntéseik során társadalmi szempontokat is figyelembe vesznek: döntéseikkel maguk is befolyásolják a társadalmat, illetve egyes esetekben a társadalomtól várt segítséget is beépítik a döntéseikbe.

A pénzügyi piacokon megfigyelhető jelenség, hogy a fogyasztók a döntéseikből származó károk megtérítése során társadalmi vagy állami szerepvállalást várnak el. Ez pedig növeli a kockázatvállalási hajlandóságot.

Mint láthatjuk a viselkedési közgazdaságtan által feltárt, korlátozott racionalitáson alapuló kutatási eredmények a pénzügyi döntéseket is jelentősen meghatározzák, ezért nem tekinthetünk el attól, hogy figyelembe vegyünk azokat a gazdasági elemzések során. Ha a fogyasztók racionalitása korlátozott, a profitorientált pénzintézetek pedig tudatában vannak ennek az információnak, akkor megvan a lehetősége annak, hogy ezeket kihasználva növeljék a nyereségességüket. Mivel ennek jelentős externális költségei lennének, ezért elengedhetetlenül szüksége a bankszabályozás, amely reagál a korlátozott racionalitásból eredő piaci kudarcokra.

Vizsgálati eredmények

A bankszabályozás válasza a korlátozott racionalitás kihívásaira⁴

Az előző fejezetben láttunk néhány példát arra, hogy hogyan nyilvánul meg a korlátozott racionalitás a pénzügyi piacokon. Ebben a fejezetben azt fogjuk áttekinteni, hogy a jelenlegi, sokrétű bankszabályozás milyen eszközökkel próbálja meg a felismert viselkedés-gazdaságtani toposzokat, a társadalmi költségek minimalizálása érdekében.

A **referenciapont-függőség**, amely a pénzügyi piacokon egy pénzügyi termékhez való túlzott ragaszkodást jelent, a szabályozó hatóság előtt is ismert fogalom. Az is nyilvánvaló, hogy a pénzintézetek ezt a folyamatot – üzletpolitikájukkal – elő tudják segíteni, vagy akadályozni tudják azt. Ezért a szabályozó hatóságok – a Bázeli kockázatkezelési keretrendszer rendelkezéseiként létrehozták az üzletviteli kockázat fogalmát, amely a fogyasztókat érintő méltányos kiszolgálást és a tisztességes piaci magatartás elősegítését foglalja magában (Magyar Nemzeti Bank, 2018). Ennek megfelelően a pénzintézetek nem gátolhatják meg adminisztratív eszközökkel

⁴ A tanulmányban feltüntetett, tartalom illusztrálására szolgáló példák a szerzők saját tapasztalataiból származnak, melyek forrása a pénzügyi szolgáltatások fogyasztóként történő igénybevétele, illetve egy évtizedes kereskedelmi banki munkatapasztalat.

a szabad bankválasztást, illetve nem építhetnek be olyan záradékokat a szerződésekben, amelyek megnehezítik a termékek és szolgáltatások megszüntetését. Emellett előre tájékoztatni kell a fogyasztókat minden, őket kedvezőtlenül érintő egyoldalú szerződésmódosításról és biztosítani kell számunkra a szerződés megszüntetésének lehetőségét.

A **veszteségelkerülés**, amely a pénzügyi pozíciók lezárásának halogatásában ölt testet a szabályozó hatóságok azért kezelik, mert meg kívánják akadályozni a veszteségek indokolatlan halmozódását. Erre vonatkozó előírás a fizetési késedelembe esett ügyfelek leválasztása és elkülönített kezelése a prosperáló hitelportfólióról. Az elkülönített kezelés magában foglalja a kamatok indokolatlan felszámítását, valamint a nagyobb odafigyelést a veszteséges portfólión. A központi hitelinformációs rendszerre vonatkozó szabályozás szintén a veszteségek halmozódását akadályozza meg. A nemzeti bankok kockázatvállalási limitekre vonatkozó előírásai közvetlenül a bankokra, illetve közvetve az ügyfelekre is hatással vannak azáltal, hogy a limitek elérése esetén kötelező zárni a pénzügyi pozíciókat és meg kell akadályozni a későbbi veszteségek kialakulásának lehetőségét.

Az **alternatív megfogalmazások** megtéveszthetik a fogyasztót azáltal, hogy a kedvezőnek feltüntetett ajánlatok az ügyfél részére rejtett költségekkel járhatnak, valamint az aszimmetrikus információk miatt nem tudják megismerni kellőképpen a pénzügyi termékeket (Vincze, 2010). A szabályozó hatóság emiatt többféle eszközt is bevezet az ügyfelek védelme érdekében. A kockázatfeltáró nyilatkozatok elengedhetetlen kellékké váltak mind a hitelek, mind a kockázatos származtatott termékek értékesítése során. Emellett a bankoknak – a már említett üzletviteli kockázatok csökkentése miatt – teljeskörű tájékoztatást kell adniuk az ügyfelek részére, különösen ügyelve a rejtett költségekre és a nehezen érthető részletekre. A hatóságok emellett kötelezően előírják az egységesített betéti kamat mutató (EBKM) és a teljes hiteldíj mutató (THM) kiszámítását és közzétételét, amely összehasonlíthatóvá teszi az alternatív ajánlatokat.

A **bizonytalan kimenetek helytelen értelmezése** az alacsony bekövetkezési valószínűségek esetének téves megítélésére ad magyarázatot a pénzügyi piacokon. A pénzügyi termékek esetében a nemfizetés valószínűsége lehet egy olyan alul becsült tényező, amely a valós kép téves megítéléséhez vezet. Ezért a szabályozó hatóság több olyan előírást vezet be, amely erre

az eshetőségre is objektíven felkészít: a hitelezés kapcsolódó biztosítékok elfogadásának korlátozó feltételei, valamint a nagykockázat vállalására vonatkozó szigorú felügyeleti előírások azt a célt szolgálják, hogy ne alábecsüljék a piaci szereplők a nemfizetés valószínűségét, vagy a nemfizetés esetén várható veszteség nagyságát.

Az **időinkonzisztencia** jelensége, miszerint a jelenbeni pénzügyi helyzetet nagyobbra becsüljük a jövőbeninél azért lehet veszélyes a pénzügyi piacokon, mert a későbbi törlesztőrészleteknek kisebb jelentőséget tulajdonítunk egy hitelfelvétel esetén. Az időinkonzisztenciára építenek a halasztott tőketörlesztésű hitelkonstrukciók, amelyek kombinálva vannak valamilyen megtakarítási termékkel: a hitel tőketörlesztése helyett a megtakarítási termékbe fizet a fogyasztó mindaddig, amíg a megtakarítási termék le nem jár. A szabályozó hatóság hitel tőketörlesztésének elmaradását több előírással is minimalizálni kívánja: a kombinált hiteltermékek megtakarítási lábának a kedvezményezettje kizárólag a pénzügyi intézmény lehet; valamint a nagyobb kockázatra tekintettel addicionális tőke képzését írja elő a bankok számára.

Az önkontroll hiánya a túlzott eladósodottséghez, illetve adósságcsapda kialakulásához vezethet a fogyasztók számára. Ennek megakadályozása érdekében a szabályozó hatóság hazánkban bevezette a jövedelemarányos törlesztőrészlet mutatót (JTM), amely a jövedelem arányában maximalizálja a hitel törlesztésére felajánlható jövedelmet. Ezzel párhuzamosan meghatározásra került a hitelfedezeti mutató (HFM) is, amely a hitelek biztosítékul szolgáló fedezetekre határoz meg felső korlátot (MNB rendelet, 2014).

A **túlzott optimizmus** kezelése arra irányul, hogy a fogyasztók racionálisabban ítélik meg a jövőbeli viselkedésüket és a jövedelmi helyzetüket. A túlzott optimizmus kezelése a pénzügyi termékek teljes élettartamára vonatkozó szabályok bevezetésével, illetve az egzakt adósságinformációs rendszer üzemeltetésével érhető el. Emiatt a szabályozó hatóság előírja a pénzügyi termékek teljes élettartamára vonatkozó, cash flow alapú értékelést, illetve meghatározza azt, hogy milyen kritériumok mentén kell kialakítani az adósságinformációs modelleket. Ez fék szab a fogyasztói oldalról jelentkező túlzott optimizmusnak.

A **szociális preferenciák** a piaci szereplők és a társadalom negatív és pozitív irányú egymásra hatásában ölt testet. A pénzügyi piacokon kialakuló externáliákat a társadalom fizeti meg, ezért ezek kialakulásának csökken-

tése, illetve internalizálása elemi érdeke a szabályozó hatóságoknak. A negatív és pozitív adólista bevezetése olyan információforrás a társadalmi szereplők számára, amely – a pénzügyi információkon túl – a fogyasztó társadalmi megítélését, az üzleti és egyéb kapcsolatok létesítését is befolyásolja. Emellett olyan termékek hatósági szabályozás alapján történő kivételezése, amelyek jelentős költséget rónak az államra vagy a társadalomra (például a deviza alapú hitelek), szintén az ebből fakadó veszteségek minimalizálására szolgál.

A fenti példákat figyelembe véve elmondható, pénzügyi piacokon megtalálható korlátozott racionalitás egyben a bankszabályozás alapjául is szolgál, hiszen az erre adott proaktív és reaktív válaszok folyamatosan formálják a pénzügyi szabályozás terjedelmét és mélységét.

Következtetések

Bár a pénzügyi piacok szereplői sokkal inkább feltételezik a racionalitást, mint az árupiacok szereplői, mégis tényként jelenthető ki, hogy növekvő szerepe van az emberi pszichológián alapuló viselkedési közgazdaságtani megközelítésnek. Ha közelebbről megvizsgáljuk a viselkedési közgazdaságtan néhány alaptételét, beláthatjuk, hogy az azonosított viselkedési mintázatok a pénzügyi piacokon is relevánsak, megfigyelhetők.

A korlátozott racionalitás nagyobb kockázatot eredményez a pénzügyi piacokon, mint a racionális működés, ezért a szabályozó hatóságoknak elemi érdeke és feladata is ezen kockázatok csökkentése. Ezért a nagyító alá vesszük a hatályos bankszabályozás egyes elemeit, könnyen beláthatjuk, hogy kialakulásukat és fejlődésüket a korlátozott racionalistára adott válaszok motiválják: csökkenteni kívánják a túlzott optimizmust, ki akarják küszöbölni az alternatív megfogalmazásból eredő látszólagos különbségeket, csökkenteni akarják a társadalmi költségeket.

A modern gazdaságban nem az állami szabályozás léte a kérdés, hanem annak a nagysága, terjedelme. Mivel a piaci szereplők racionálisnak feltételezik a viselkedésüket, ezért nehezen győzhető meg a szabályozás szükségességéről. A hatóságok irracionálisnak ítélik meg a szereplők viselkedését, ezért hajlamosak a túlszabályozásra. Ha mind a szereplők, mind a hatóságok megértének és elfogadnák a korlátozott racionalitás tényét, optimális szintre lehetne hozni a bankszabályozást nemzeti és nemzetközi viszonylatban is.

Irodalomjegyzék

- 32/2014. (IX. 10.) MNB rendelet a jövedelemarányos törlesztőrészlet és a hitelfedezeti arányok szabályozásáról
- Bölcskei Vanda (2009): Az intertemporális döntések viselkedési közgazdaságtani modelljének áttekintése. *Közgazdasági Szemle*, LVI. évf. 2009. november. p. 1025—1040
- Camerer, C. F. – Lowenstein, G. – Rabin, M. (2004): *Advances In Behavioral Economics*. Russel Sage Foundation, New York.
- Koltay Gábor – Vincze János (2009): Fogyasztói döntések a viselkedési közgazdaságtan szemszögéből. *Közgazdasági Szemle*, LVI. évf. 2009. június. p. 495—525
- Lippai, L. (2009): Az intertemporális diszkontálási folyamatok jelentősége a fogyasztói döntésekben. *Közgazdasági Szemle*, LVI. évf. 2009. július-augusztus. p. 689—708
- List, J. A. (2004): Neoclassical theory versus prospect theory: Evidence from the marketplace. *Econometria* 72/2004. p. 615-625
- Magyar Nemzeti Bank (2018): ICAAP-ILAAP-BMA kézikönyv. Magyar Nemzeti Bank, Budapest. Elérhető: <https://www.mnb.hu/letoltes/icaap-ilaap-bma-kezikonyv-2018-januar.pdf>
- Rabin, M. (1998): Psychology and economics. *Journal of Economic Literature*, Vol. 36. No. 1. p. 11-46
- Samuelson, W. – Zeckhauser, R. (1988): Status quo bias in decision making. *Journal of Risk and Uncertainty* 1. p. 7-59
- Sebestyén Krisztián – Pintér Klára – Zsebő Béla (2011): Banki ajánlatok a viselkedési közgazdaságtan tükrében. Nemzetközi Bankárképző Központ, Budapest.
- Vincze János (2010): Miért és mitől védjük a fogyasztókat? Aszimmetrikus információ és/vagy korlátozott racionalitás. *Közgazdasági Szemle*, LVII. évf. 2010. szeptember. p. 725—752